

Aantekeningen Jan Smit (1906-1982) (geb:24 aug 1906 en overleden: 21 juni 1982) over jeugd in Hoograven, 1914-1918

(via zoon Piet Smit, Stevensweg 23, 3319 AH Dordrecht, 078-6211833)

Jan Smit schreef in 1942, terwijl hij ondergedoken zat, herinneringen over zijn jeugd in Hoograven op. Hij deed dat in de vorm van een soort 'jongensboek'. Het gaat daarbij waarschijnlijk meer om de spannende avonturen die Jan en zijn broer Frans beleven, dan om zuiver historische informatie. Wellicht zijn de gebeurtenissen dus wat geromantiseerd. Het 'boek' bestaat uit een schrijfblok en vier schriften. De laatste zijn genummerd en dragen het opschrift 'Kwajongens'. In onderstaande citaten is de oorspronkelijke spelling (met hier en daar spelfouten) gehandhaafd.

Familie Smit

Het gezin Smit bestond uit vader, moeder en de kinderen Jan, Frans en Netje. In oktober 1914 kwam de familie Smit vanuit een het dorp Overschie naar Hoograven (Jutfaas). De hele inboedel kwam met paard en wagen mee. Men ging wonen op Hoogravensedijk 6. Vader ging als bakkersknecht werken bij Van den Berg aan de Helling, een bakkerij van De Korenschoof. 's Nachts bakte hij brood en overdag trok hij er met de bakkerskar op uit om brood te verkopen. Van het loon dat hij verdiende, kon het gezin niet rondkomen. Daarom werkte moeder drie dagen per week als schoonmaakster bij Hotel L'Europe. Na enkele jaren gaf vader het bakkersvak, dat hij in België en Duitsland had geleerd, op en ging hij in de handel. Geregeld kwam er een wagen van Hooghiemstra om bij Smit hout te storten. Dat moest nog gehakt worden, waarna hij het aan huis als brandhout verkocht. Zo kwam zoon Jan aan de bijnaam Kachel.

Hoograven

De Hoogravenseweg was de 'hoofdstraat' van de buurt. "Het is een weg met aan de ene kant één lange rij huizen, waarlangs een hobbelig straatje loopt, dat voor trotior moet dienst doen, hetgeen echter wat dit betreft niet aan zijn doel beantwoord, om de doodeenvoudige rede, dat alle rijverkeer, dat zich wat te ver van het straatje waagde, onherroepelijk gedoemd was, vast te lopen in slijk en modder. Handwagens, fietsers en voetgangers, alles koos de wijste partij en nam zijn weg over het straatje. Al de andere kant van de "weg" wordt deze, door een vieze moddersloot gescheiden van het land "van Brink", zoals het in de jongensmond genoemd werd." "Aan het begin van de Hoogravenscheweg, loopt de weg die naar fort Lunetten leidt. Vooraan heette dat de Hoogravenschedijk, achteraan meer richting fort, de Fortweg. Langs deze weg, gescheiden door een hoge graskade loopt de wetering, die weer op zijn beurt de scheidslijn vormt, tussen het Utrechts en Jutfaas's grondgebied. Aan de ene zijde mond hij uit in de Vaartserijn, aan de andere kant in de gracht van het fort Lunetten. Maken we nu een wandeling en komen aan het eind van de fortweg, dan staan we ineens voor de fortgracht. Linksaf ligt de weg naar het Houtensepad welke vanzelfsprekend die weg is, die naar het dorp Houten voert. Keren we nu op ons uitgangspunt terug op de driesprong, voor de fortgracht, en gaan nu, in plaats van links, rechts af, en volgen dit wegje met een wijde boog, langs het fort en lopen door tot daar, waar de gracht ons verlaat; om ons door een chaos van riet en biezen zich in de verte te verliezen; daar begint het, voor iedere Hoogravenaar bekende Liesboswegje. Ook dit, de naam zegt het reeds komt uit op de verst gelegen steenoven de Liesbosch. Rechts van het wegje, strekt zich, de zogenaamde "eerste polder". Eén grote wijde grasvlakte, doorsneden met talrijke brede en smalle sloten. Dit landschap wordt alleen afgewisseld door de aanwezigheid van twee grienden. In de jongensmond eenvoudig eerste en tweede griend genaamd. Ook deze zijn begrenst door brede sloten, om het inlopen zo veel mogelijk te voorkomen. Dus voor de jeugd niet zo gemakkelijk om in door te dringen. Juist een aansporing dus voor hen, om te proberen er wel in te komen. [...]

Het is daar tussen die griendvlakten een dellerado van allerlei soort wild en gevogelte. Wilde eenden, fasanen, patrijzen, hazen, zelfs is een enkele keer een hert waargenomen." [...]

"Door het volgen van de Hoogravenscheweg kwam men, gescheiden door het land van Brink, langs de hoge lijnkoekenfabriek van Hooghiemstra, en het "zaaltje" (evangelisatiepost Stadszending) op de steenovens terecht. Hier hield de weg helemaal op, weg te zijn. Bij nat weer, en in donker was het hier voor een onbekende praktisch uitgesloten, zonder ongelukken zijn doel te bereiken. Zijn we tot hier gekomen dan was het het best "het wegje" met zijn hoge brugjes langs de Vaartserijn te volgen. De enige verbinding om steenoven de Liesbosch, die als uiterste grens van Hoograven fungeert te bereiken. Langs het water bij dezen tocht vinden we

bijna de gehele kant langs, de stenen in allerlei soort in hoge tassen opgestapelt. Daar achter liggen de verschillende buurtjes, de woonplaatsen van de "ovengasten", zoals de mannen, vrouwen en zelf kinderen, genoemd werden die daar werkzaam waren. Deze vormden in de buurt van Hoograven eigenlijk weer een volkje apart. Werd aan deze mensen de vraag gesteld, onverschillig groot of klein, hoe ze heten en waar ze vandaan kwamen, dan hoorde men steevast, "ik ben er één van....." Meteen werd er bijgevoegd, "van de oven van Van Arkel" of welke andere ook. Met dit gezegde waren heel dikwijls deze mensen meteen "gestempelt". Is hier nu reden toe? Ach, --- enige rede misschien wel, maar --- ten goede! Het zijn mensen, die vanaf hun prille jeugd ochtend tot de avond hard en zwaar moeten werken..... en dat drukt een stempel op hen."¹

Fort Lunetten en de mobilisatie in de Eerste Wereldoorlog

"De oorlog is uitgebroken en al is Nederland er tot nog toe niet bij betrokken, de mobilisatie is afgekondigd. Dat brengt met zich mede dat er voor de jongens van Hoograven wat meer leven in de brouwerij is gekomen. Fort Lunetten is geheel door soldaten bezet en in staat van verdediging gebracht. De jongens hebben met open mond staan kijken naar de werkzaamheden, het bouwen van keeten, het graven van schanzen, het opstellen der kanonnen, exerceeren en alles wat met het soldatenleven verband houdt. In het begin worden de jongens noch wel eens met een snauw weggejaagd. Maar nauwelijks zijn de ofcieren uit het gezicht, of Jan en zijn kornuiten worden weer met vlag en wimpel ingehaald, de soldaten vinden het ook wel leuk, iets anders om hun heen te zien dan blauwjassen. Jan verdient deze tijd heel wat dubbeltjes met het boodschapjes doen. Dikwijls kon je jongens ook vinden met een goot stuk kug in de handen. Er is niets lekkerder dan een stuk soldatenkug met een kluit boter in het midden. Is 's avonds de dienst afgelopen, dan gaan de jongens naar huis. Meestal vragen ze een of meer soldaten mee naar huis te gaan om koffie te drinken, hetgeen dankbaar wordt aanvaard. Eerst kijken de moeders wel wat vreemd op, bij de ongewone visite. Doch dat neemt niet weg dat de soldaten overal even hartelijk worden ontvangen. [...]

Op een morgen als het flink heeft gesneeuwd, worden de jongens al vroeg wakker gemaakt door hard klinkende commando's der officieren. Als Jan nog slaapdrongen uit zijn bed springt en door het raam naar buiten ziet, knippert hij met de ogen tegen het felle licht, sneeuw, sneeuw en nog eens sneeuw. [...] Dan wordt zijn aandacht in beslag genomen door gedaanten die langs hun huis door de sneeuw baggeren. [...] Buiten gekomen zijn meteen alle raadsels opgelost. Langs hem heen gaan stille zwijgende soldaten met onder elke arm een takkenbos, die naar het fort moeten worden gebracht. Een karweitje, wat gezien de weersomstandigheden niet mede valt. Het sneeuwt nog steeds, en naar het fort toe hebben de mannen precies de wind en sneeuw recht in het gelaat. Als Jan dit even heeft aangezien, krijgt zijn nieuwsgierigheid de overhand, en rept hij zich naar de sluizen waar de mannen op en aan lopen. Er liggen drie grote schepen vol geladen met takkenbossen, nu begrijpt hij. "Hé, jo", wordt hem op half fluisterende toon door een der lastdragende figuren toegevoegd. "Kom luister eens. Ga naar je moeder, en zegt dat ze koffie klaar maakt, we zullen betalen en..... als het klaar is geef je maar een seintje. Maar denk erom, mondje dicht, de ofcieren mogen er niets van merken. Begrepen!" "Voor mekaar", is Jan's bescheidt, bij wie direct de handelsgeest komt. Ook de mogelijkheid voor Moeder er iets bij te verdienen, wat wel zeer nodig is, lokt hem wel aan. [...]

Een half uur later staat er een grote pot koffie, welke een heerlijke geur verspreidt, pruttelend op de kachel, en kan de zaak worden geopend. [...] Ofcieren lopen langs de mannen en sporen hen aan toch wat meer op te schieten. Wanneer Jan dit zo een poosje heeft aangezien en merkt dat de ofcieren steeds verder de weg van het fort oplopen, dan acht hij de tijd gekomen, wat meer reclame te maken voor de zaak. [...] De soldaten laten zich niet lang verbidden. Voor de deur gekomen gooien ze hun last aan de kant en haasten zich naar binnen. [...] Moeders servies is ook niet groot genoeg dus worden bij de burens de nodige kojies geleend, maar dan mankeert er ook niet meer aan. [...] De aanloop is zo groot, dat het huis de mensen niet meer kan bevatten. Tot achter in de tuin staan de soldaten. Allen, met beide handen geslagen om een dampende kom koffie, welke zij zich goed laten smaken."² Na een tijdje knapt het weer op en houdt het op met sneeuwen. De officieren komen van het fort om te zien waar de soldaten met de takkenbossen blijven. Bij het huis van de familie Smit horen ze het rumoer van de soldaten. De

¹ J. Smit, Aantekeningen over jeugd op Hoograven, 1914-1918 ('Kwajongens 4').

² J. Smit, Aantekeningen over jeugd op Hoograven, 1914-1918 (schrijfblok).

officieren spreken de soldaten vermanend toe. Vanwege de verzachtende omstandigheden van het slechte weer, blijft het daar bij. De soldaten worden weer aan het werk gezet. Wel nemen de officieren de gelegenheid te baat om zelf ook een bakje koffie te nuttigen. Die smaakt zo goed, dat ze afspreken dat de soldaten in hun middagpauze een kopje thee mogen komen drinken. Enkele takkenbossen die de soldaten meebrengen, kunnen dan dienen als brandstof voor de kachel. Na twee dagen zijn alle takkenbossen naar het fort gebracht en komt er voor de familie Smit een eind aan deze extra bron van inkomsten.

Schaarste

Tijdens de Eerste Wereldoorlog nam de schaarste toe. Alles werd duurder en de armoede groeide. Jan ging er wel eens 's nachts samen met zijn vader op uit om bij fort Vechten hout te halen. De politie liet dit oogluikend toe. Niet alleen brandstof, maar ook voedsel was schaars. De familie Smit had het geluk dat vader bij een bakker werkte en af en toe overgebleven brood mee naar huis bracht. Brood werd op de bon verkocht. De bewoners van Hoograven moesten helemaal naar het gemeentehuis in Jutfaas om broodkaarten te halen. "Hetgeen, als ieder dat voor zich wilde doen, een hele karwei zijn zou. Wel is er de paardentram, die vanaf de Tolsteeg-basculerbrug met het dorp een geregelde dienst onderhoudt, als ook het "bootje", maar dit kost niet alleen tijd, maar ook geld. Hierin, in dat broodkaarten halen, ziet Jan iets, voor wat te verdienen. Alle boeren in de omtrek, is hij afgegaan. En ja hoor, twintig klanten heeft hij bij elkaar, voor welke hij, voor de luttele prijs van een dubbeltje, de kaarten mag afhalen."³ Om geld uit te sparen wil hij lopend naar Jutfaas (6 km heen en 6 km terug), waarmee hij uiteindelijk vijf gulden kan verdienen. Maar moeder weet hem ervan te overtuigen om, nu het lijden kan, met de tram te gaan, omdat anders zijn schoenen, die hij voor dit maandelijkse uitstapje altijd aan mag, te hard slijten.

Broeder Alarm

"Achteraan, op de Hoogravenseweg, naast de klompenmakerij van Blanke is een woonhuis, hetgeen in beslag wordt genomen door een post van de Stadszending. Aan de straatkant van dit huis zijn de ramen met planken dichtgespijkerd. Dit om deze tegen de baldadigheid der straatjeugd te beschermen. Dit is intussen geen overbodig luxe, daar er voordat dit houtwerk was aangebracht er verscheidene ruiten zijn stuk gegooid met stenen. Deze Stadszendingsspost is gevestigd in het middelpunt van het "beruchte" Hoograven. Om een indruk te krijgen wat dit "beruchte" inhoudt, zou men daar eens een kijkje moeten nemen, als er onderlinge onenigheid of ruzie is. Complete veldslagen zijn daar gewisseld. Eens daarbij tegenwoordig is het ieder meteen duidelijk, op z'n zachtst uitgedrukt, in een onguur buurtje te zijn terechtgekomen. Nu nog, tientallen jaren later, zijn de sporen hiervan te aanschouwen. Al was het maar in de persoon van de klompenmaker, die bij één van deze "onenigheden" zich op zodanige wijze met zijn bijl weerde, dat hij zichzelf op zulk een manier verwonde, dat zijn been moest worden geamputeerd.⁴ [...]

"Br Alarm" is de leider van deze post. De juiste man op de juiste plaats. Staat het omwonende publiek in niet al te goede verhouding jegens het "zaaltje". Er is maar een heel enkeling die zijn ongenoegen zonder meer rechtstreeks in het gezicht van "Br Alarm" durft uiten. Wanneer soms van die echte geniepige streken worden uitgehaald, stapt hij cordaat bij de ouders naar binnen en zegt hen eens flink waar het op staat. Om die flinkheid wordt hij, misschien zonder daar zelf iets van te merken, natuurlijk door vrienden, maar ook door vijanden gerespecteerd. De moeilijke omstandigheden ten spijt, hij strooid het zaad, op een manier, zoals zijn Grote Meester het van hem vraagt. [...]

Het brengen van het Evangelie, juist daar, op de steenovens, met zijn ruwe bevolking is een zware taak. Hij is het, die soms, met een woord van medeleven of troost in één klap de harten weet te winnen. Bij ziekte, leed en verdriet is hij de eerste dien de kleinste huisjes binnen gaat, om de "Blijde Boodschap" te brengen in woord en daad. Dikwijls, als de maatschappelijke nood hoog is, ontziet hij zich niet, zijn eigen portemonnee er aan te pas te laten komen."⁵

Broeder Alarm is verschillende keren bij de familie Smit thuis geweest, onder andere toen vader erg ziek was. Vader kon door zijn ziekte (tijdelijk) niet werken. Dat betekende: geen inkomsten en

³ J. Smit, Aantekeningen over jeugd op Hoograven, 1914-1918 ('Kwajongens 1').

⁴ Zie onder Wateroorlog.

⁵ J. Smit, Aantekeningen over jeugd op Hoograven, 1914-1918 ('Kwajongens 1').

bittere armoede. Moeder en Jan probeerden het werk (hout hakken en verkopen) over te nemen. Broeder Alarm kwam op ziekenbezoek en dronk na een gesprek met vader bij moeder in de keuken een kopje surrogaat. Toen Broeder Alarm weg was en moeder de kopjes opruimde, vond ze onder het schoteltje van Broeder Alarm een rijksdaalder. Jan en Frans waren ook lid van de Jongensbond van de Stadszending. Behalve het werk in de buurt zelf nam Broeder Alarm de kinderen in de zomervakantie mee uit: per trein naar Bilthoven, naar het Biltse Meertje.

Wateroorlog

“Er klopt iets niet, achter op Hoograven. Twee families leven op voet van oorlog met elkaar. Er is maar een klein vonkje nodig, om dat smeulende vuurtje in ale hevigheid te doen ontbranden. Wateroorlog!?! Kunnen de huishoudens die meer op het voorste gedeelte van Hoograven wonen, om “leidingwater” te kunnen gebruiken, het pompje op Rotsoord voor hun huishoudelijke bezigheden inschakelen; voor de achtersten is dit uitgesloten, daar voor hen de afstand naar het bewuste pompje te ver is. Zij zijn dan afhankelijk van de pomp die in elke keuken aanwezig is. Nu is dit water uit die pompen wel te gebruiken, echter helemaal zuiver is het niet. Vooral voor het eten, ook om zo te drinken, deugt het niet.

Hannes Munnarts ziet in dit plaatselijk gebrek een aanleiding te proberen hiermede een voor hem goed zaakje te beginnen. Een grote tank op een handwagen en..... een ieder die wil, kan tegen betaling van drie cent, van Hannes een emmer van dit goede onontbeerlijke vocht bekomen. Hannes heeft het goed bekeken. Zijn zaakje loopt goed, figuurlijk en letterlijk. Helaas..... ook hier aan komt een eind. Er komen kapers op de kust. De familie Bus (een grote familie, met veel grote zoons) is ook begonnen, water te verkopen en dat voor 2 cent per emmers. Resultaat (Hannes die wat zijn uiterlijk betreft niet al te fris achter zijn wagen gaat) Hannes raakt zijn klanten kwijt. [...]

De volgende dag heeft Hannes, waar het vandaan komt, weet niemand, een oud paard voor zijn wagen, met op de tank een groot karton, waarop op zijn Hoogravens staat vermeldt, dat je nu bij hem tien emmers water voor een dubbeltje kopen kan. Het bord ziet er als volgt uit. In de gewone bruin carton kleur met vuur rode letters:

WATEROORLOG KONKERENSIE PREIS
TIEN ZENT VOOR
TIEN EMERS KOOR NOU BEI HANNOS
 IN 2 KEER⁶

De rode letters hebben de concurrenten dezelfde uitwerking ongeveer als de rode lap bij de stier. Het begint met een fikse ruzie. Dit op zichzelf zou niets ongewoons zijn “achter op de weg”, immers dat hoort er zo bij, als een regenbui te midden van een periode van felle zonneshijn. Hoe het zij.

De familie Bus ziet zich op eigen beurt in de handeling van Hannes Munnarts ernstig in hun broodwinning bedreigd. Dermate, dat ze onderling tot een maatregel besluiten, die alleszins afkeurenswaardig te noemen is. Op een morgen, als Hannes gewoonte getrouw zijn klanten wil bedienen, is het meteen, bij de eerste de beste, raak. Er blijkt op één of andere manier petroleum in zijn watertank gekomen te zijn. Dit water alleen, is niet te gebruiken, de tank is voorgoed bedorven, de vieze petroleumsmak is er niet meer uit te verwijderen. Hannes, die wel iets vermoed, is door het dolle heen en moet met lede ogen aan zien, dat al zijn klanten, naar zijn concurrenten gaan om water te halen.

’s Avonds komt het achter op de weg tot een gehele veldslag. Met ruzie begint het. De eerste geworpen steen de doorslag en de “wateroorlog” is in de ware zin des woords een feit geworden. Al vlug hebben zich twee partijen gevormd, de één staat aan de kant van Hannes, en de andere veel kleinere aan de kant van de fam. Bus. De straat wordt opgebroken, barricaden gevormd, en daarachter vandaan, moeten van weerszijden, de ruiten het het eerst ontgelden. Af en toe wordt een uitval gewaagd en komt het tot een handgemeen waarbij alles wat maar als wapen kan dienen gebruikt wordt.

Als dien avond, nadat de gehele Jutfaase politiemacht er aan te pas heeft moeten komen, een einde komt aan deze mensonterende vechtpartij, moet de ziekenauto enige malen op en neer rijden, om de gewonden naar het ziekenhuis te vervoeren. (Tot weken daarna lopen mensen rond met hoofden en armen in verband.)

⁶ De N en de S in spiegelbeeld.

De klompenmaker Blanke, ten nauwste betrokken in deze afaire, komt er echter slechter van af. Een gemiste bijslag van hem zelf is hem in te been terecht gekomen. De slag is zo hevig aangekomen, dat Blanke na enige maanden erblijft uit het ziekenhuis wordt ontslagen en voortaan als invalide door het leven gaan. Hij heeft het been voorgoed moeten missen.”⁷
[NB foto van waterverkoper uit archief Jutfaas, gebruikt voor onderwijsproject erfgoedhuis]

School en spelen

Jan en Frans gingen naar de openbare lagere school aan de Wijde Doelen. Het speekwartier vond plaats op het Nicolaaskerkhof, waar de leerlingen via de Nicolaasdwarsstraat naartoe liepen. Tussen de middag aten de jongens op school, staand aan lange tafels. Deze maaltijden werden door de gemeente betaald. Andere kinderen uit de buurt gingen naar de hervormde diaconieschool van W.G. van de Hulst aan de Jutfaseweg (met het pontje van Stolk over de Vaartse Rijn), de school aan de Gansstraat (wellicht het katholieke klompenschooltje?) of de school aan het Klein Geertekerkhof.

Naast schaatsen of vissen was voetballen een geliefd tijdverdrijf. Dan werd er gespeeld tegen de jongens van de steenovens of tegen die van de Helling. Ook gingen de jongens graag “polder in”, met het risico om boze tuinders of veldwachters achter zich aan te krijgen. “Onder de hoge iepen, op de fortweg, voor de boerderij van Van Dieremen, aan het begin, waar de “geniekaai” begint, zitten enige jongens, waaronder de beide Jan en Frans. Jan E. voert het hoogste woord. “Ik zeg je, dat je beter met de kromme kan te doen hebben, als met Kobus Uiterwaal. Die kromme is net een wezel, of t ie je ruikt.” [...] Recht voor hen staat het ijzeren bordje “Verboden toegang”, staat hierop, met grote letters, en met wat kleiner formaat “volgens Art. dit en dat”. Willen ze de polder in, dan kunnen ze ineens geen van allen lezen. Alleen is het zaak zo vlug mogelijk te zorgen, dat de afstand tussen hen en de weg, in de zo kortst mogelijke tijd, het grootste wordt. Het gevaarlijkste van “de polder ingaan” is altijd het begin en ook het eind. Dan is het uitkijken en dagen tellen, vooral bij het terugkomen. Dikwijls is het gebeurd, dat bij het uit de polder komen, één van de veldwachters van Jutfaas, Jacobs of Oosterkamp, hen op de weg heel rustig achter een boom stond op te wachten. Hier omtrent hebben ze al leergeld moeten geven.”⁸ Niet verboden was om “een fortje rond” te maken: over de Fortweg, via het Houtensepad, de Gansstraat en over de Helling terug naar de Hoogravenseweg.

Grens Utrecht-Jutfaas

Het brugje met witte leuninggen bij Rotsoord vormde de scheiding tussen Rotsoord en Hoograven, tussen stad en platteland en tussen het rechtsgebied van Utrecht en Jutfaas(?). “Na schooltijd als Jan al bijna thuis is, en het brugje met de witte leuninggen nadert, hetgeen de scheiding tussen stad en land aanduidt, is het daar een drukte van belang. Bij het buurtje van “Van Eik”, staan enige vrouwen die op luide toon, in allerlei toonaarden hun misnoegen te kennen geven. Dreigende blikken en vuisten worden gebald, alles in de richting van het brugje. Jan behoeft maar heel eventjes stil te staan en te luisteren, naar hetgeen de vrouwen zeggen om te weten waar de schoen wringt.

Daar het, wanneer er geslacht was, heel vlug bekend was, waren deze vrouwen gewoonte getrouw, van de Helling, Rotsoord en waar al niet vandaan, den middag naar hun vaste vleesleveranciers gegaan, om, al nadat de beurs het toeliet, of vlees of soepzoodje op de kop te tikken. Bijna ongemerkt echter, hadden enige politiemannen, zeker ook ter zake kundig, op het brugje post gevat. Zodoende waren de meeste vrouwen, tevreden huiswaarts kerend, in genoeglijk gesprek gewikkeld, zonder enige argwaan het brugje vanaf Hoograven genaderd. Ineens verschenen daar de agenten die zonder meer alle pakjes van hen afnamen. Hoe zij zich ook trachten te verweren, er hielp geen vader of moedertje aan. Tranen, noch bedreiging, kon ook maar op enig manier de politie beïnvloeden, enige soepelheid te betrachten, of van hun plicht af te brengen.”⁹ [...]

⁷ J. Smit, Aantekeningen over jeugd op Hoograven, 1914-1918 ('Kwajongens 3').

⁸ J. Smit, Aantekeningen over jeugd op Hoograven, 1914-1918 ('Kwajongens 2').

⁹ J. Smit, Aantekeningen over jeugd op Hoograven, 1914-1918 ('Kwajongens 2').